

УДК 159.9

*О. Данілін, кандидат технічних наук, доцент (ORCID 0000-0002-4474-7179)
Національний університет цивільного захисту України, Харків*

АДАПТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО УМОВ ВІЙНИ: ДОСВІД США ТА НОВІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У сучасному світі, де війна та конфлікти залишаються невід'ємною частиною міжнародної політики, адаптація військовослужбовців до екстремальних умов воєнних дій є ключовою проблемою, яка вимагає постійного вдосконалення та пошуку нових підходів. Дання стаття присвячена висвітленню проблем адаптації військовослужбовців до екстремальних умов воєнних дій. Проведено теоретичний аналіз актуальних досліджень американських вчених, присвячених пошуку нових підходів до удосконалення процесу адаптації військовослужбовців. Виділено та проаналізовано два основні сучасні підходи, які розглядають психологічну адаптацію військовослужбовців як елемент більш широкого поняття адаптації військових підрозділів. Одним з них є підхід, який базується на розумінні психологічної адаптації як процесу, який передбачає активну взаємодію між військовослужбовцем та середовищем. Другий підхід розглядає адаптацію як комплексний процес, який включає в себе не тільки психологічний аспект, а й фізіологічний, соціальний та культурний. Проведено емпіричне дослідження адаптивності військовослужбовців ЗСУ за допомогою методики «Адаптивність-200». Результати проаналізовані та описані, надано рекомендації щодо удосконалення кожного елементу процесу адаптації. Для того, щоб отримати більш повну картину процесу адаптації, було проведено інтерв'ю з військовослужбовцями, які знаходилися в зоні проведення АТО. Результати дослідження показали, що факторами, які негативно впливають на процес адаптації, є нестача якісного харчування, недостатність води та інші ресурси, постійні нічні обстріли та високий рівень стресу.

Одним з головних факторів, який позитивно впливає на процес адаптації, є підтримка з боку родини та близьких людей. Військовослужбовці, які мали можливість зв'язуватися з рідними, друзями та близькими по телефону або Інтернету, відчували більшу підтримку та мотивацію для виконання своїх обов'язків. Виокремлено потенційні напрямки досліджень феномену адаптації.

Ключові слова: адаптація, війна, екстремальні умови.

Вступ. Часто процес психологічної адаптації в наукових дослідженнях розглядається досить вузько направлено та відособлено. Існуючі дослідження не включають в аналіз економічні, соціологічні, політичні або інші міждисциплінарні фактори. Адаптація до умов війни відбувається з тією ж позицією, з якою виявляються особливості адаптації до інших професійних або життєвих обставин. У кращому випадку в розрахунок береться специфіка екстремальних обставин як

особливого виду життєдіяльності. Наше дослідження пропонує застосувати міждисциплінарний підхід до вивчення питання адаптації та використати досвід актуальних досліджень США.

Аналіз літератури. Проблема того, як військові організації отримують і впроваджують нові знання, як під час конфлікту, так і поза ним, було предметом інтенсивного вивчення протягом останніх кількох десятиліть. Ця академічна підгалузь стала відома в науковій літературі як

«дослідження військових інновацій»[1]. За останні 15 років ця тема набула ще більшої популярності. Значною мірою це можна пояснити великою науковою роботою щодо досвіду західних збройних сил під час їх дислокації в Іраку та Афганістані [2].

Під час війни військові намагатимуться адаптуватися до оперативних викликів, щоб отримати перевагу над ворогом. Крім того, оскільки супротивник одночасно дізнається певну частину інформації, навчання та адаптація під час війни вважаються критично важливими для запобігання стратегічній поразки та навіть для забезпечення виживання окремих військовослужбовців [3]. Очевидно, що військові планувальники також шукатимуть переваг над ворогом в усіх можливих сферах [4]. Рішення гіпотетичного оперативного виклику можуть проявлятися у впровадженні нових технологій адаптації військовослужбовців, випробуванні нових концепцій, запровадженні нових компетенцій і виділенні додаткових ресурсів або комбінації цих елементів [5]. Відповідно, дослідження військових інновацій охоплюють як адаптацію, так і інновації в цій сфері.

Різниця між цими двома термінами була предметом академічних дебатів. Тео Фаррелл [6] стверджує, що адаптація та інновації є частиною загального військового дискурсу. На його думку, адаптація в першу чергу вказує на коригування, тоді як інновація «передбачає більший ступінь новизни та руйнівні організаційні зміни».

Іншу відмінність виділяє Вільямсон Мюррей [7] на основі різних обставин війни та миру. За словами Мюррея, адаптація

відбувається під час війни, коли військові борються з тиском дій ворога та створеного ним оперативного середовища. Інновації є винятковими для миру, оскільки військові організації мають час продумати наслідки змін, але не мають практичного зворотного зв'язку, який дає оперативна ситуація воєнних дій [8]. Таким чином, у загальному розумінні дослідження військових інновацій можна розділити на три великі категорії:

- впровадження нових технологій і концепцій у мирний час,
- адаптації до оперативних викликів у воєнний час та
- інституціоналізації уроків попередніх конфліктів.

Проте важливо зазначити, що усунення виявлених недоліків у військових організаціях та операціях не обов'язково призводить до покращення продуктивності, не кажучи вже про результати. Крім того, незліченні прояви незапланованих подій та екстремальних ситуацій в оперативному середовищі можуть зменшити результати організаційних удосконалень. У випадку війни в Іраку та Афганістані всі ідентифіковані адаптації мало сприяли досягненню задовільного стратегічного результату.

Два нових дослідження американських вчених використовують різні підходи до вивчення адаптацій. Адаптація під вогнем намагається знайти причинно-наслідкові механізми, щоб надати загальні пояснення феномену військової адаптації. Виходячи з таких запитів, науковці та політики можуть потенційно виробити рецепти, які можуть усунути практичні недоліки [9]. Метою даного дослідження є

вирішення проблеми, яка полягає в тому, щоб вивчити здатність рядового складу США пристосовуватися до майбутньої війни, підсумовуючи її недавній досвід в Афганістані та Іраку [10]. Крім того, автор прагне запропонувати рекомендації щодо покращення адаптації в армії США. Навпаки, праця Манкена використовує історичний підхід, описуючи різні актуальні тематичні дослідження, в першу чергу в сфері психології [11].

Адаптація під вогнем і вивчення уроків сучасної війни дають натхнення для потенційних шляхів подальших досліджень. По-перше, важливою є можливість вивчити вплив останніх бойових дій на психічний стан військовослужбовців. Які програми адаптації були інституціоналізовані в організаціях і які процеси та аналізи лежали в основі цього? Який неформальний спадок війн ХХІ століття і як це впливає на боєздатність? Другий предмет потенційного дослідження — це більш порівняльний аналіз того, як працює інституційна адаптація як на міжнародному рівні, так і між конкретними конфліктами. Крім того, слід провести дослідження того, як інституційне сприйняття конфлікту впливає на зусилля з адаптації. Чи міждержавні звичайні війни відрізняються від експедиційних стабілізаційних операцій за динамікою адаптації військовослужбовців?

Останнім і, мабуть, найглибшим предметом дослідження є робота над синтезом досліджень військових інновацій та літератури з організаційного навчання. По суті, збройні сили є бюрократичними організаціями. Як зазначає Стюарт Гріффін [12], вивчення організаційних змін у військовій сфері може мати користь від концептуальних основ

організаційного навчання. Те, як організації загалом взаємодіють зі своїм середовищем і згодом прагнуть підвищити свою ефективність на основі досвіду, значною мірою є універсальним.

Звичайно, концептуальна модель для вивчення адаптації та навчання у збройних силах повинна враховувати відмінні характеристики військових сил, такі як використання кінетичної сили та наявність адаптованого супротивника. Загалом, вивчення того, як збройні сили навчаються та змінюються у зв'язку з конфліктом, залишається цікавим науковим напрямом. Цінність «Адаптації під вогнем» і «Вивчення уроків сучасної війни» полягає в тому, що вони можуть залучити нові підходи та дати поштовх до нових досліджень.

Методика дослідження. Для того, щоб дослідити особливості адаптації військовослужбовців в підрозділах Збройних Сил України, було прийнято рішення провести комплексне емпіричне дослідження, яке складалося з двох етапів:

На першому етапі було проведено методичку вивчення оцінки адаптивних здібностей особистості (багаторівневий особовий опитувальник «Адаптивність-200»). Опитувальник призначений для вивчення адаптаційних можливостей військовослужбовців на основі оцінки деяких соціально-психологічних і психологічних характеристик особистості, що відображують інтегральні особливості психічного і соціального розвитку. У даному додатку використовується нова версія БОО «Адаптивність-200», що містить 200 запитань. Крім традиційних шкал: ПР (психічна регуляція), КП (комунікативний потенціал) і МН (моральна нормативність) до даної версії опитувальника увійшли

додаткові шкали ВПС (військово-професійна спрямованість), ДАП (схильність до девіантних форм поведінки) і СР (суїцидальний ризик).

Другий етап дослідження полягав у інтерв'ю з респондентами на тему протікання процесу їх адаптації. Головною метою інтерв'ю було визначити, які саме фактори перешкоджають адаптації та які заходи, на думку військовослужбовців, необхідно вжити, щоб покращити процес адаптації. Був проведений контент-аналіз результатів інтерв'ю з метою виділення основних категорій за двома групами (фактори перешкоджання та шляхи покращення).

В дослідженні взяли участь 250 респондентів віком від 24 до 35 років, які проходять службу в ЗСУ.

Результати. Для того, щоб підтвердити валідність дослідження

показників адаптивних здібностей особливості, перш за все була проаналізована шкала достовірності. Було виявлено, що з 250 респондентів, які брали участь в дослідженні, майже 10% (23 респондента) перевищили планку в 10 балів за шкалою достовірності, тому їх результати слід вважати необ'єктивними. Як зазначають автори методики, причиною тому може бути «прагнення випробовуваного якомога більше відповідати соціально бажаному типу особистості», проте в даному випадку можна також допустити недовіру до фігури психолога та стресові обставини воєнних дій. Таким чином для подальшого аналізу було допущено результати 227 респондентів. Загальна статистика розподілу результатів за усіма шкалами представлена на табл. 1.

Табл.1. Розподіл результатів респондентів за шкалами методики «Адаптивність-200»

Назва шкали	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Поведінкова регуляція (ПР)	34%	40%	26%
Комунікативний потенціал (КП)	18%	41%	41%
Моральна нормативність (МН)	9%	32%	59%
Військово-професійна спрямованість (ВПС)	43%	32%	25%
Схильність до девіантних форм поведінки (ДАП)	63%	27%	10%
Суїцидальний ризик (СР)	57%	38%	5%

Як можна побачити з наведеної таблиці, за шкалою поведінкової регуляції переважає середній рівень розвитку (40% респондентів), що зазвичай свідчить про доволі стійкий рівень працездатності у звичних умовах життєдіяльності; проте тривалій дії явних психічних навантажень можливо тимчасове

погіршення якості діяльності. Під дією факторів екстремальних умов професійної діяльності, а також враховуючи відсутність досвіду воєнних дій, адаптація до нових і незвичайних умов життєдіяльності ускладнена і може супроводжуватися тимчасовим погіршенням функціонального стану організму.

Загалом варто відмітити гетерогенність розподілу результатів за даною шкалою. Розрізненість результатів може значно ускладнювати роботу штатного психолога, оскільки в цьому випадку виникає необхідність формування окремих груп психологічної підтримки в підрозділі; кожна група вимагає унікального підходу, оскільки неактуальні для однієї групи проблеми адаптації (наприклад, навички саморегуляції) можуть виявитися несформованими у іншій групі та негативно впливати на ефективність виконання бойових завдань.

Комунікативний потенціал у більшості респондентів знаходиться на достатньому або високому рівні (по 41% респондентів). Це свідчить про достатньо швидку адаптацію у новому колективі. При встановленні міжособистісних контактів з оточуючими, такі респонденти як правило, не зазнають серйозних труднощів, а в спілкуванні характеризуються низькою конфліктністю. Оскільки під час діяльності у військовому колективі військовослужбовець одночасно здійснює горизонтальну (зі своїми побратимами) та вертикальну (з керівництвом) комунікацію, важливим фактором ефективної адаптації є адекватна оцінка своєї ролі в колективі, адекватне реагування на критику та сприймання її як професійних корегувань, а не особистих образ. Ключовому в цьому випадку стає здатність до корекції поведінки.

Моральна нормативність знаходиться на високому рівні у більше ніж половини респондентів (59%). Згідно з інтерпретацією опитувальника, такі люди є суворо

орієнтованими на загальноприйнятті і соціально ухвалені норми поведінки, схильні дотримуватися корпоративних вимог, а у повсякденній діяльності групі інтереси ставить вище особистісних. Оскільки діяльність у складі військово підрозділу тією чи іншою мірою зачіпає усі сфери життєдіяльності людини, розділення спільних етичних норма та моральних орієнтирів є запорукою не лише психічного здоров'я військовослужбовця, але й важливим фактором ефективності підрозділу. Наявність спільного ворога-загарбника, спільних цілей (боротьба за незалежність країни) та безкомпромісність по відношенню до поставлених завдань (враховуючи усвідомлення важливості їх виконання як на особистому, так і на національному рівні) є вкрай важливим фактором високого рівня моральної компетентності в підрозділі.

Військово-професійна спрямованість у 43% респондентів знаходиться на низькому рівні, ще 32% показали результат, який свідчить про середній рівень розвитку цього компоненту. Такі респонденти зазвичай достатньою мірою задоволені своєю військовою професійною діяльністю і службовим призначенням, однак орієнтація на продовження професійної діяльності може бути досить сумнівна. В актуальній ситуації це пояснюється невідповідністю людей до нової, незвичної діяльності; у випадку мирного часу високий рівень військово-професійної спрямованості є доволі важливим для кар'єрних успіхів людини та його психічного здоров'я, у тому числі відносин з колективом, які розділяють принципи та правила військового колективу. Люди, які до вторгнення рф вважали

себе досить далекими від військової служби, наразі різко змінили профіль своєї діяльності та загальний устрій життя, тому в цьому випадку корисним може бути спілкування та обмін досвідом з більш досвідченими колегами. Оскільки 25% відсотків мають високий рівень військово-професійної спрямованості, спілкування з ними може значно підвищити рівень цього показника у інших респондентів завдяки отриманню ними життєвого досвіду в нових умовах, корисних порад та підтримки, що допоможе створити нову картину світу, в яку буде органічно включена військова діяльність.

Хоча загалом схильність до девіантних норм поведінки у респондентів знаходиться на низькому рівні (63%), ще третина має середній та низький рівень цього показника. В цьому випадку відмічається наявність окремих ознак нераціональної побудови міжперсональних взаєностосунків з ровесниками і із старшими за віком (та відповідно званням) та порушення соціально ухвалених норм поведінки. Якщо за мирного часу девіантні форми поведінки можуть нашкодити к першу чергу людині, яка її проявляє, в умовах воєнних дій вони стають суттєвою загрозою для ефективного виконання поставлених завдань та

ставлять під загрозу життя та здоров'я колективу. В цьому випадку робота психолога повинна проводитися «на випередження», а прогнозування ймовірності ризиків стає чи не найголовнішим завданням.

Високий рівень суїцидального ризику був зафіксований у 5% респондентів. Спроби суїциду у воєнному підрозділі становлять суттєву загрозу для ефективної взаємодії колективу та можуть нівелювати здатність до емоційної регуляції, комунікативну компетентність та моральну компетентність інших членів колективу, тому навіть незначний відсоток респондентів з високим рівнем ризику суїциду є небезпечним і вимагає негайного втручання військово психолога.

Наступним етапом було інтерв'ю, яке складалося з двох відкритих запитань:

1. «Що перешкоджає Вашій адаптації в підрозділі?»;

2. «Що, на Вашу думку, могло б покращити Ваш процес адаптації в підрозділі?».

Відповіді на питання інтерв'ю були вивчені за допомогою тематичного аналізу, внаслідок чого були виділені ключові теми та їх відносна частота за двома питаннями. Результати представлені на табл.2

Табл.2. Відносна частота тем, виділених під час аналізу відповідей респондентів

Тема	%
Фактори, які заважають адаптації	
Відсутність досвіду	66%
Неможливість спілкування з близькими	54%
Нерозуміння з боку керівництва	42%
Контраст нових умов з умовами цивільного життя	40%
Незадоволенність матеріальним забезпеченням	38%

Табл.2. (Продовження)

Страх через загрозу життю	29%
Фізична невідповідність	14%
Інше	14%
Фактори сприяння адаптації	
Покращення умов проживання	62%
Висвітлення проблем військових	60%
Програми адаптації	48%
Неформальне спілкування з керівництвом	40%
Залучення нових спеціалістів підготовки	32%
Спілкування з більш досвідченими колегами	27%
Зміна розпорядку дня	12%
Інше	8%

Таким чином емпіричне дослідження підтвердило наше припущення (зроблене після аналізу літератури) про те, що адаптація військовослужбовців представляє собою складний комплексний процес, а на її ефективність впливає безліч факторів – психологічних, соціальних, економічних та організаційних.

Висновки. Теоретичний аналіз американських досліджень, присвячених аналізу проблеми феномену адаптації в контексті воєнних дій показав, що досвід участі США у військових конфліктах може бути цінним для України, особливо враховуючи контекст сьогодення. Оскільки військова агресія РФ є безпрецедентним для української історії інцидентом, досвід інших країн може вплинути на організацію найрізноманітніших процесів військової сфери. Проблема адаптації, яка розглядалась психологами на протязі десятиріч, не втратила своєї актуальності й сьогодні, коли «людський фактор» все ще грає вирішальну роль на полі бою. Головним завданням в цьому контексті стає імплементація комплексного підходу, який би включав в себе цілу низку факторів, до проблеми

покращення процесу адаптації під час війни. Головним орієнтиром повинно виступати не лише психічне здоров'я, військовослужбовця, як запорука його ефективності в професійній діяльності, але й всебічне удосконалення процесу військової підготовки. Американські вчені звертають увагу на проблему навчання та гнучкості (flexibility) як рядового складу, так і офіцерського, що разом із психологічною підтримкою адаптаційних процесів дозволить вивести ефективність військових підрозділів на новий рівень.

Література

1. Adam Grissom, "The Future of Military Innovation Studies," *Journal of Strategic Studies* 29, no. 5 (2006): 906, <https://doi.org/10.1080/01402390600901067>.
2. Frans P. B. Osinga, *Science, Strategy and War: The Strategic Theory of John Boyd* (Delft, Netherlands: Eburon Academic Publishers, 2005), 273–74.
3. Eliot A. Cohen and John Gooch, *Military Misfortunes: The Anatomy of Failure in War* (New York: Free Press, 2006), 26–28.

4. Meir Finkel, *On Flexibility: Recovery from Technological and Doctrinal Surprise on the Battlefield* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2011), 223–26
5. Lawrence Freedman, *The Future of War: A History* (London: Penguin, 2017), 277–79; and Murray, *Military Adaptation in War*, 5.
6. Theo Farrell, “Introduction: Military Adaptation in War,” in *Military Adaptation in Afghanistan*, ed. Theo Farrell, Frans Osinga, and James A. Russell, (Stanford, CA: Stanford University Press, 2013), 6–7.
7. Williamson Murray, *Military Adaptation in War: With Fear of Change* (New York: Cambridge University Press, 2011), 1–2, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139005241>
8. Rob Sinterniklaas, *Military Innovation: Cutting the Gordian Knot* (The Hague, Netherlands: Faculty of Military Sciences, Ministry of Defence, 2018), 17–18.
9. Aimee Fox, *Learning to Fight: Military Innovation and Change in the British Army, 1914–1918* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2018), 9, <https://doi.org/10.1017/9781108120210>.
10. David Barno and Nora Bensahel, *Adaptation under Fire: How Militaries Change in Wartime* (New York: Oxford University Press, 2020), 20–22, <https://doi.org/10.1093/oso/9780190672058.001.0001>.
11. Thomas Mahnken, ed., *Learning the Lessons of Modern War* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2020), 1.
12. Stuart Griffin, “Military Innovation Studies: Multidisciplinary or Lacking Discipline?,” *Journal of Strategic Studies* 40, nos. 1–2 (2017): 198–203, <https://doi.org/10.1080/01402390.2016.1196358>

*A. Danilin, PhD of Technical Sciences. Docent
National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv (Ukraine)*

ADAPTATION OF MILITARY PERSONNEL TO WAR CONDITIONS: US EXPERIENCE AND NEW CHALLENGES FOR UKRAINE

In the modern world, where war and conflicts remain an integral part of international politics, the adaptation of military personnel to extreme conditions of military operations is a key problem that requires constant improvement and the search for new approaches. This article is devoted to highlighting the problems of adaptation of military personnel to the extreme conditions of military operations. A theoretical analysis of current research by American scientists dedicated to the search for new approaches to improving the adaptation process of military personnel was conducted. Two main modern approaches, which consider the psychological adaptation of servicemen as an element of a broader concept of adaptation of military units, are highlighted and analyzed. One of them is an approach based on the understanding of psychological adaptation as a process that involves active interaction between a serviceman and the environment. The second approach considers adaptation as a complex process that includes not only a psychological aspect, but also a physiological, social and cultural one. An empirical study of the adaptability of servicemen of the Armed Forces was conducted using the "Adaptivnist-200" methodology. The results are analyzed and described, recommendations are given for improving each element of the adaptation process. In order to get a more complete picture of the adaptation process, interviews were conducted with

servicemen who were in the area where the anti-terrorist operation was conducted. The results of the study showed that the factors that negatively affect the adaptation process are a lack of quality food, insufficient water and other resources, constant nighttime shelling, and a high level of stress.

One of the main factors that positively affects the adaptation process is support from family and loved ones. Potential areas of research on the phenomenon of adaptation are highlighted.

Key words: adaptation, war, extreme conditions

References

1. Adam Grissom, "The Future of Military Innovation Studies," *Journal of Strategic Studies* 29, no. 5 (2006): 906, <https://doi.org/10.1080/01402390600901067>.

2. Frans P. B. Osinga, *Science, Strategy and War: The Strategic Theory of John Boyd* (Delft, Netherlands: Eburon Academic Publishers, 2005), 273–74.

3. Eliot A. Cohen and John Gooch, *Military Misfortunes: The Anatomy of Failure in War* (New York: Free Press, 2006), 26–28.

4. Meir Finkel, *On Flexibility: Recovery from Technological and Doctrinal Surprise on the Battlefield* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2011), 223–26.

5. Lawrence Freedman, *The Future of War: A History* (London: Penguin, 2017), 277–79; and Murray, *Military Adaptation in War*, 5.

6. Theo Farrell, "Introduction: Military Adaptation in War," in *Military Adaptation in Afghanistan*, ed. Theo Farrell, Frans Osinga, and James A. Russell, (Stanford, CA: Stanford University Press, 2013), 6–7.

7. Williamson Murray, *Military Adaptation in War: With Fear of Change*

(New York: Cambridge University Press, 2011), 1–2, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139005241>

8. Rob Sinterniklaas, *Military Innovation: Cutting the Gordian Knot* (The Hague, Netherlands: Faculty of Military Sciences, Ministry of Defence, 2018), 17–18.

9. Aimee Fox, *Learning to Fight: Military Innovation and Change in the British Army, 1914–1918* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2018), 9, <https://doi.org/10.1017/9781108120210>.

10. David Barno and Nora Bensahel, *Adaptation under Fire: How Militaries Change in Wartime* (New York: Oxford University Press, 2020), 20–22, <https://doi.org/10.1093/oso/9780190672058.001.0001>.

11. Thomas Mahnken, ed., *Learning the Lessons of Modern War* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2020), 1.

12. Stuart Griffin, "Military Innovation Studies: Multidisciplinary or Lacking Discipline?," *Journal of Strategic Studies* 40, nos. 1–2 (2017): 198–203, <https://doi.org/10.1080/01402390.2016.1196358>

Надійшла до редколегії: 07.04.2023

Прийнята до друку: 20.04.2023